

Перга Т.Ю.,
*кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»*

ЕКОЛОГІЧНА МОДЕРНІЗАЦІЯ: ВИТОКИ ТА ГОЛОВНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ

Досліджено наукові підходи до формування теорії екологічної модернізації, зокрема – роль ноосферної теорії В.Вернадського. Розкрито сутність поняття «екологічна модернізація». Проаналізовано головні етапи та напрямки розвитку екологічної модернізації.

Ключові слова: *екологічна модернізація, біосфера, ноосфера, В.Вернадський, екологічне мислення, екологічна свідомість.*

Перга Т.Ю. Экологическая модернизация: истоки и основные направления развития. Исследованы научные подходы к формированию теории экологической модернизации, в частности – роль ноосферной теории В.Вернадского. Раскрыта сущность понятия «экологическая модернизация». Проанализированы основные этапы и направления развития экологической модернизации.

Ключевые слова: *экологическая модернизация, биосфера, ноосфера, В.Вернадский, экологическое мышление, экологическое сознание.*

Perga T.Y. Ecological modernization: origins and main directions of development. The article is devoted to the research of scientific approaches to the formation of the theory of ecological modernization, including the role of the noosphere Vernadskiy's theory. The essence of the concept the «ecological modernization» has investigated. The main stages and directions of ecological modernization have analyzed.

Keywords: *ecological modernization, biosphere, noosphere, V.Vernadsky, ecological thinking and ecological consciousness.*

На початку XXI ст. загострення екологічних проблем ставить на порядок денний завдання переходу держав на шлях розвитку, який забезпечить збалансування потреб сучасного постіндустріального суспільства з можливостями довкілля й врахує інтереси як сучасних, так і майбутніх поколінь. Це актуалізує пошук компромісу між сучасною цивілізацією і довкіллям, який унаочнений у процесі екологічної модернізації.

Проблеми екологічної модернізації висвітлені в роботах У.Бека, Д.Белла, Ф.Буттала, Т.Вудгейта, С.Редкліфта, К.Харпера, О.Яницького та багатьох інших науковців. Окремі аспекти удосконалення суспільного розвитку з урахуванням екологічних обмежень і вимог

знайшли відображення в розробках вітчизняних вчених Г.Бачинського, С.Дорогунцова, В.Крисаченко, О.Стогнія. Не дивлячись на значну кількість теоретичних напрацювань, у сучасній науковій думці не існує єдиного погляду як щодо сутності поняття «екологічної модернізації», так і стосовно шляхів та напрямків її розвитку, головних механізмів впровадження. Потрібно наголосити, що досить поширеним є погляд на екологічну модернізацію як економічну категорію (М. Джонік, Г. Монх, Т. Раннебург, У. Сіммоніс та ін.). Наприклад, А.Мол, Д.Хубер вважали, що основними акторами екологічної модернізації є економічні актори і, в першу чергу, підприємці. Показовим у цьому відношенні є визначення В. Шевчука, який розглядає її як системну екологізацію всіх складових частин виробництва, тобто системи управління, технологічних процесів, господарської та інвестиційної діяльності підприємств [1]. Велика група фахівців дотримується думки, що в умовах формування світової екологічної кризи має впроваджуватися комплексний підхід, що передбачає модернізацію усіх сфер життєдіяльності людства, включаючи екологічну політику (С. Бохмер-Крістіансен і Дж. Вейднер, А. Віл, А. Гоулдсон і Дж. Мерфі), культурну політику і дискурс (Дж. Друзек і М. Хайер), інституційні зміни (Ф. Буттел, А. Мол, Г. Спааргарін). Вітчизняні дослідники (Л.Амаджадін, В.Бурега, А.Мокій та ін.) відзначають, що крім фізичних, фізіологічних, психосоматичних механізмів існують соціальні механізми формування екологічної свідомості. Отже проблема екологічної модернізації залишається важливим предметом наукового дискурсу.

Тому *метою* даної статті є дослідження сутності екологічної модернізації, витоків її формування та головних напрямків розвитку.

Аналіз теоретичних напрацювань вітчизняних та закордонних фахівців свідчить про поширеність думки, що процес екологічної модернізації розпочався наприкінці 1960-х рр. ХХ ст., коли з'явилися перші екологічні проблеми (промислове забруднення водного й повітряного шарів). Переосмисленню відношення людини до довкілля, зокрема – зростанню розуміння реальної загрози глобальної екологічної кризи як прямого наслідку науково-технічного прогресу та необмеженого індустріального розвитку – сприяла, перш за все, Конференція з навколишнього середовища, що відбулась у Стокгольмі в 1972 р. Концепції екоанархізму (М.Букчин) та екосоціалізму (Д.Пеппер) стали першими спробами пошуку шляхів перебудови світової індустріальної системи з метою попередження екологічної кризи. Саме в цей період у закордонній історичній науці у рамках енвайронментальної соціології зародилась теорія екологічної модернізації – науковий напрямок, що займається пошуком оптимального шляху розвитку індустріального суспільства з урахуванням екологічних викликів та

потреб, одним із засновників якого є німецький соціолог Йозеф Хубер. Під екологічною модернізацією він розумів подолання негативних впливів на навколишнє середовище з боку індустріального суспільства шляхом його трансформації, використання ним для свого розвитку нових технологій. Він писав, що брудна, жаклива індустрія трансформується в екологічного метелика.

У середині 1980-х рр. його ідеї були широко підтримані М.Джоником (Німеччина) та А.Молом (Нідерланди). Саме у цих двох державах концепція екологічної модернізації уперше була покладена в основу екологічної політики, однак її прихильники вважали, що екологічні проблеми можна вирішити за допомогою надіндустріалізації, що передбачало розвиток і впровадження нових, більш сучасних технологій [2].

На наш погляд, досліджуючи генезу теорії екологічної модернізації, варто звернутися до більш раннього періоду, зокрема праць науковців XVIII-XIX ст., які вперше почали розглядати окремі аспекти впливу людини на довкілля (Ж. Бусенго, Ж. Бюффон, Б. Вареніус, Х. Гюйгенс, В.В.Докучаєв, Ж.Б. Дюма, А.Кропоткін, Ж. Ламарк, Ю. Лібіх). Видатний німецький натураліст і географ А. Гумбольдт у своєму п'ятитомному творі «Космос» синтезував тогочасні знання про Землю та космос і розвинув ідею про взаємозв'язок усіх природних процесів і явищ.

Однак центральне місце у розробці теоретичних засад, зокрема імперативів та напрямків екологічної модернізації, займає, на наш погляд, ноосферна концепція розвитку В.Вернадського, згідно до якої на межі XX та XXI ст. людство вступило в нову стадію розвитку – ноогенез, що є періодом трансформації сфери життя у сферу розуму. На думку І.П. Кулясова, ноосферну цивілізацію можна розглядати як мету розвитку людства; шляхом досягнення цієї мети є сталий розвиток, а способом – екологічна модернізація [3]. Ми підтримуємо цю ідею і вважаємо, що в умовах поглиблення глобальних екологічних проблем ноосферизація є умовою виживання нашої цивілізації, вона вимагає гуманізації та дематеріалізації життєдіяльності людини й суспільства.

У ноосферній теорії головним чинником, що збалансовує відносини між суспільством і природою, виділена свідомо діяльність людини. Ще у 1920-х рр. основоположник цієї теорії В.Вернадський розробив уявлення про біосферу як єдину систему Землі, де весь основний хід геохімічних та енергетичних перетворень визначається діяльністю живих істот. Теоретичні напрацювання попередніх століть розглядали більшість процесів, які міняли в ході геологічного часу вид нашої планети, як то чисто фізичні, хімічні або фізико-хімічні явища. На думку науковця, єдиним правильним підходом до біосфери є її розгляд як цілісної глобальної екологічної системи. Актуалізація цього поняття

за сучасних умов обумовлюється небаченими масштабами техногенного впливу людини на довкілля, що може викликати планетарні зміни в середовищі існування людини.

У результаті техногенної діяльності біосфера Землі докорінно перетворюється та стає, за визначенням Вернадського, ноосферою – «сферою розуму», яка охопить більшу частину Землі – від глибоких її надр до найвищих шарів атмосфери: «Історичний процес на наших очах корінним чином змінюється. Вперше в історії людства інтереси народних мас – всіх і кожного – і вільної думки особистості визначають життя людства, є мірилом його уявлень про справедливість. Людство, взяте в цілому, стає могутньою геологічною силою. І перед ним, перед його думкою і працею стає питання про перебудову біосфери в інтересах вільно мислячого людства як єдиного цілого. Це новий стан біосфери, до якого ми, не помічаючи цього, наближаємося, і є «ноосфера» [4, с.21].

Ноосфера у баченні Вернадського є таким станом біосфери, в якому проявляється розум і спрямована ним праця людини як нова, небувала на планеті геологічна сила. Він не лише виділяє перетворюючий вплив на нашу планету такої форми життя людини, як розумна діяльність, а й передбачає швидке зростання глибини й масштабів цього впливу. Вчений визначив кілька загальних умов, необхідних для створення ноосфери: людство має стати єдиним в економічному та інформаційному відношеннях; прийти до цілковитої рівності рас, народів незалежно від кольору шкіри й інших відмінностей; припинити війни між народами. У цьому контексті він стверджував: «Біосфера перейде так чи інакше, рано чи пізно в ноосферу. На певному етапі розвитку людина вимушена узяти на себе відповідальність за подальшу еволюцію планети, інакше в неї не буде майбутнього» [5, с.172].

Важливий внесок ноосферної концепції розвитку у формування теоретичних засад екологічної модернізації полягає в аргументації тези щодо обмеженості планетарних ресурсів та у розумінні того, що біосфера певним чином організована й людство неспроможне встановити тотальний контроль над її організацією. Це має змінити парадигму сучасного розвитку, в основу якого покладене необмежене споживання, що будується, перш за все, на зростаючій експлуатації ресурсів довкілля.

Розкриваючи закономірність, еволюційну неминучість переходу біосфери в новий вищий етап розвитку – ноосферу, Вернадський стверджував, що людина здатна активно впливати на природні процеси й соціальну організацію суспільства. Це значно збільшує роль науки та наукового світогляду у розв'язанні глобальних загальнолюдських проблем і конкретних соціально-економічних завдань, що постійно виникають у суспільстві. Отже людина має зрозуміти свій доленосний

вплив на довкілля та будувати відносини з природою тільки на науковій основі, щоб передбачити наслідки цієї діяльності й регулювати їх, не завдаючи шкоди оточуючому середовищу, не порушуючи його внутрішньої рівноваги та гармонії взаємовідносин із суспільством. У цьому проявляється її турбота не лише про сучасні, а й про прийдешні покоління. Логічним висновком багатьох положень ноосферної концепції є ідея об'єднання зусиль людства заради свідомого регулювання процесу творення ноосфери.

На наш погляд, вказані положення є засадничими й мають формувати розвиток таких головних напрямків екологічної модернізації, як економічний, інституціонально-політичний, ідеологічний та культурно-етичний. Очевидно, що головними рушійними силами екологічної модернізації сьогодні виступають держави, бізнесові структури, глобальні корпорації, наддержавні об'єднання, громадянське суспільство, політичні та міжнародні організації, різні групи населення, окремі особистості – усі ті суб'єкти міжнародних відносин, які в науковому дискурсі прийнято вважати впливовими акторами глобалізації.

Сучасні теоретичні напрацювання дозволяють виділити шість головних тез відносно розвитку процесу екологічної модернізації.

1. Екологічна модернізація є об'єктивною історичною тенденцією, що обумовлена зростанням економічного розвитку й антропогенного тиску на довкілля, який розпочався понад три століття тому, ще з часів промислового перевороту. Процеси глобалізації прискорили та інтенсифікували вплив людини на довкілля й сприяли збільшенню залежності економічного розвитку від якості довкілля та вичерпності його ресурсів. Це створило умови для використання можливостей, що відкриває глобалізація, для переходу до екозбалансованого та екоконтрольованого світового розвитку в інтересах усіх громадян нашої планети, зокрема – до моделі ноосферної глобальної економіки, більш ефективного менеджменту світового масштабу, формування екологічної свідомості. Позитивні результати екологічної модернізації у більш розвинених країнах сприятимуть впровадженню її елементів у країнах, що розвиваються, що надасть цьому процесу незворотний характер та світовий масштаб.

2. Екологічна модернізація зустрічає на своєму шляху багато перепон, адже вона вимагає розумного управління відносинами між економікою й навколишнім середовищем. Беручи до уваги споживацький характер сучасного суспільства, урядам держав надзвичайно важко дати однозначну відповідь на питання «Чисте та якісне довкілля або матеріальне благополуччя?» Тому варто очікувати впровадження різних експериментальних моделей екоорієнтованого економічного розвитку (наприклад, низько карбонової економіки,

зеленої економіки, кругової економіки, економіки з нульовим рівнем викидів вуглекислого газу), які будуть впливати й на зміну концепцій сучасного розвитку, зокрема в царині взаємодії людини та довкілля. Це відобразиться й на формуванні теоретичних і практичних підходів до екологічної модернізації.

3. Екологічна модернізація вимагає інновацій та навчання, що є важелями просування цієї теорії і практики в усіх країнах світу. Це передбачає впровадження безпечних для довкілля технологічних та інституційних інновацій, а також раціональних змін структури споживання та виробництва. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває впровадження у передових країнах світу нових механізмів екологічної модернізації. У тих країнах, які лише стають на шлях екологічної модернізації й прагнуть надолужити згаяний час, пріоритетними стають вивчення позитивного досвіду та здобуття практичних навичок його впровадження.

4. Екологічна модернізація вимагає координації відповідних заходів у рамках кожної країни. По суті, вона є екологічною революцією, що включає до себе екологічно обгрунтовані зміни в економіці, суспільстві, політиці, культурі, екологічному управлінні та поведінці індивідів. Історія людської цивілізації засвідчує, що усі революції створювали ґрунт для соціальних конфліктів. Аналогічну тенденцію породжує й екологічна революція, отже можна припустити, що з труднощами її впровадження зіштовхнуться уряди, підприємства, суспільства, групи охорони навколишнього середовища й навіть пересічні громадяни. Саме вони є головними рушіями екологічних змін на державному рівні. Досвід зародження екологічного руху та його розвитку у 1960-1980-х рр. засвідчує неминучість конфліктів і зіткнень. Водночас він демонструє в екологічній політиці, починаючи з 1990-х рр., зростання взаємодопомоги й координації дій різних груп, партій та організацій. Тому співпрацю на різних рівнях (офіційному та неофіційному) та демократичну участь в екологічній діяльності варто розглядати як один з важливих напрямків екологічної модернізації.

5. Екологічна модернізація вимагає багаторівневого й багатовекторного міжнародного співробітництва, адже екологічні проблеми не мають кордонів. Глобальні зміни клімату, виснаження озонового шару, поширення забруднення повітря, зростання відходів, захист біологічного різноманіття, раціональний розвиток і використання природних ресурсів та енергії потребують не лише комплексного та міждисциплінарного підходу, а й активної участі всіх громадян Земної кулі. Саме завдяки співпраці в екологічній сфері, яка почала активно розвиватися після Стокгольмської конференції з навколишнього середовища, було досягнуто певні результати в покращенні стану довкілля та виробленні головних напрямів і

механізмів спільних дій щодо збереження природних ресурсів. Разом з тим, загострення багатьох екологічних проблем на межі ХХ та ХХІ ст. унаочнило необхідність розширення екологічного співробітництва як з точки зору секторів, так і з точки зору учасників, тому залучення усіх зацікавлених акторів та охоплення нових сфер взаємодії стає дедалі більш актуальним.

6. Теорія екологічної модернізації створює загальні рамки і формулює головні напрямки екологізації розвитку, однак конкретні моделі й механізми виробляються країнами на основі вивчення та критичного переосмислення найкращого світового досвіду та місцевих потреб. На даний час можна констатувати особливості екологічної модернізації, що здійснюється окремими групами країн у Європі, в Північній Америці та в країнах, що розвиваються.

Автори доповіді «Обзорный доклад о модернизации в мире и Китае» [6] вважають екологічну модернізацію "європейського" типу ідеалістичною (вочевидь беручи до уваги цілі, що ставить Європейський Союз щодо скорочення викидів парникових газів та розширення частки альтернативної енергетики), відзначаючи при цьому, що саме європейські науковці зробили значний внесок у розвиток наукових підходів щодо відносин людини й природи та розробку власне самої теорії екологічної модернізації.

На противагу, екологічна модернізація в Північній Америці характеризується ними як відносно «прагматична». Північно-американські країни (зокрема Сполучені Штати Америки) першими розвинули індустріальну екологію, легітимізували цей напрямок науки й спрямували ресурси на збереження й поліпшення стану навколишнього середовища, хоча теоретичних інновацій представниками регіону було запропоновано менше. Раціоналізм екологічної політики США можна виявити, перш за все, у питаннях політики щодо зміни клімату. Сполучені Штати не підтримують прийняті міжнародним товариством зобов'язання та захищають, в першу чергу, свої бізнес-інтереси, що дозволяє багатьом науковцям та політикам звинуватити їх у нехтуванні інтересами усіх жителів нашої планети і прийдешніх поколінь.

Щодо країн третього світу, то розвиток екологічної модернізації в них обумовлюється комплексом чинників, пов'язаних з проблемами національного розвитку та потребою отримувати допомогу від розвинених країн світу й провідних міжнародних установ. Тому в рамках широкого процесу модернізації розвитку деякі з них почали впроваджувати окремі елементи екологічної модернізації, переважно це – зелені технології [6]. Водночас ці заходи є досить рідкісним явищем, адже потребують значного фінансування, якого країни, що розвиваються, зважаючи на надзвичайну бідність, не мають.

Розглядаючи головні чинники екологічної модернізації, потрібно наголосити, що, на наш погляд, вона починається зі зміни людської поведінки. Згідно до теорії В.Вернадського, стратегічним напрямом розвитку людства мають стати процеси формування ноосферної свідомості й мислення, створення ноосферних технологій.

У цьому контексті велику роль відіграє екологічна свідомість, що включає до себе сукупність ідей, теорій, поглядів, мотивації, які відображають екологічну сторону суспільного буття, а саме – реальну практику відносин між людиною й середовищем її життя, між суспільством і природою, включаючи регулятивні принципи й норми поведінки, спрямовані на досягнення оптимального стану системи «суспільство – природа». До найважливіших елементів екологічної свідомості варто віднести: усвідомлення обмеженості природи, інтегральною частиною якої є людина, сприйняття екологічної кризи як глобальної кризи розвитку, яка загрожує існуванню нашої цивілізації, та розуміння потреби відмовитись від домінування людини над природою, перейти на шлях сталого розвитку й інтегрувати теоретичні напрацювання у практичну площину. Зрозуміло, що держави світу мають розробити й цілеспрямовано впроваджувати заходи, націлені на виховання у громадян екологічної свідомості. Це стосується як можновладців, так і пересічних громадян.

Одним зі структурних компонентів екологічної свідомості є екологічне мислення, яке можна охарактеризувати як рівень знань, культури, виховання, що створює у професійній та непрофесійній діяльності найкраще психоемоційне, природне та суспільне середовище для життя й розвитку людини. Його формування тісно пов'язано з розвитком безперервного процесу виховання та освіти, яке починається ще в дитинстві.

Наголосимо, що вчення про ноосферу варто розглядати як теоретико-методологічну базу концепції сталого розвитку, яка на початку третього тисячоліття перетворилась на один з механізмів впровадження екологічної модернізації. Сталий розвиток доцільно розуміти не лише в контексті зміни стосунків людини й природи з метою збалансування й гармонізації економічної, соціальної та екологічної складової розвитку, а і як скоординовану глобальну стратегію виживання людства, орієнтовану на збереження й відновлення природних спільнот у масштабах, необхідних для повернення до меж господарської місткості біосфери. Її практичне впровадження вбачається на даний час одним з важливих напрямків трансформації сучасного розвитку в бік більшої екологізації [7, с.58].

Таким чином, екологічна модернізація є об'єктивним і незворотнім процесом, який обумовлений історичним розвитком нашої цивілізації, що призвів до загострення екологічних проблем. Вона має комплексний

характер і охоплює не лише економічну сферу; в умовах сьогодення зростає важливість ментального та освітнього аспектів екологічної модернізації. Не дивлячись на труднощі її впровадження в сучасному суспільстві споживацького типу, можна констатувати зростання в більшості країн світу розуміння важливості цього процесу, що проявляється у прийнятті на державному та глобальному рівнях багатьох екозональних рішень.

Використані джерела та література:

1. Екологічне управління: підручник для студ. екологіч. спец. вищ. навч. закладів / В.Я. Шевчук, Ю.М. Саталкін, Г.О. Білявський та ін. – Київ : Либідь, 2004. – 432 с.

2. Маца К.А. Экологическая модернизация: сущность, основные направления / К.А. Маца, Н.Н. Карпенко // Вестник экономической науки Украины. – 2005. – №1. – С. 93-97.

3. Кулясов И.П. Экологическая модернизация: теоретические аспекты / И.П. Кулясов // Социология и социальная антропология. – 2005. – №3. – С.110-113.

4. Вернадський В.В. Про науковий світогляд / В.І. Вернадський; пер. М. Кратко. – К.: НАН України, Центр гуманіт. освіти, 1996. – 56 с.

5. Вернадський В.В. Хімічна будова біосфери Землі та її оточення / С.В. Волков та ін. – К.: Нац. акад. наук України, Коміс. з наук. спадщини акад. В.І. Вернадського, Ін-т заг. і неорган. хімії ім. В.І. Вернадського, 2012. – 506 с.

6. Обзорный доклад о модернизации в мире и Китае [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ifes-ras.ru/attaches/books_texts/He_Chuangqi.pdf

7. Перга Т.Ю. Глобальна екологічна політика та Україна / Т.Ю. Перга. – Ніжин: Лисенко М.М., 2014. – 287 с.